

ЕКОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ

Критичний демографічний стан України вимагає нового методологічного підходу до досліджень взаємодії економіки та екології. Поліпшення рівня охорони довкілля, слід сприймати не як самодостатнє явище, а як один з важелів впливу на демографічні процеси в умовах гуманізації суспільного життя.

Сьогодні все довкілля Землі перетворилось в єдиний інтегральний ресурс, який інтенсивно використовується людиною [12, с. 17]. Ті самі природні фактори можуть виконувати функції природних ресурсів і природних умов [12, с. 19].

Природні умови, до яких належать клімат, рельєф, геологічна будова, географічне положення, можуть в одному випадку гальмувати розвиток суспільного виробництва (сільське господарство в Сахарі або на Крайній Півночі, транспорт у гірських районах) та вважатись несприятливими, а в іншому – створювати додаткові умови для прогресу: нормальне зволоження, достатня річна сума додатних температур, родючість первинного ґрунту [15, с. 66]. Однак, не зважаючи на це, всі природні умови, мають право на збереження, раціональне використання та відповідне відновлення.

Стратегічною ідеєю збалансованого розвитку можна визначити збереження біосфери як середовища життєдіяльності нинішніх і майбутніх поколінь на основі досягнення збалансованості соціально-економічного та екологічного розвитку, покращення якості життя населення і стану природи [5, с. 62]. Діалектична єдність людини і природи в системі суспільних, в тому числі й економічних відносин, є одним з головних об'єктів філософського дослідження, що свідчить про глибину зазначеної проблематики.

Збільшення чисельності населення, викликає кількісне зростання його потреб. В умовах ринкової економіки, таке зростання трансформується у збільшення обсягів виробництва, яке супроводжується, різною мірою,

підвищенням рівня забруднення довкілля. Замість традиційної економічної ефективності необхідним стає розгляд критерію соціально-еколого-економічної ефективності [11, с. 70].

В той же час, експортно орієнтована країна, може погіршувати власний екологічний стан, повніше задовольняючи потреби інших країн, і створюючи таким чином передумови для погіршення власного демографічного стану в царинах як природного так і міграційного занепаду. В цьому випадку, можна спостерігати протиріччя економічного та екологічного пріоритетів людського існування.

Скорочення чисельності населення пов'язане із соціально-економічними негараздами, як правило не викликається екологічними ускладненнями, особливо в умовах звуженого суспільного відтворення. Однак, темпи демографічної стабілізації можуть бути набагато меншими за темпи інтенсивного економічного зростання в умовах, коли не враховується екологічний чинник і збільшення обсягів виробництва перетворюється на самоціль.

Механізм розселення населення, в умовах недостатнього рівня розвитку ринкового механізму та соціально-економічної інфраструктури, буде діяти всупереч екологічній доцільності. Так, люди не зможуть змінювати місце мешкання, за умов відсутності альтернативної роботи, транспортних шляхів тощо.

Практика сьогодення, збільшення навантаження на навколишнє середовище, почастищення екологічно-кризових явищ, техногенні катастрофи, зокрема аварія на ЧАЕС, з усією очевидністю показали, що можливі негативні наслідки від діяльності людини є неспівставними за своїм значенням з тими або іншими матеріально-фінансовими здобутками [2, с. 249].

Збільшення чисельності населення великих міст внаслідок міграції, тобто механічного приросту, збільшує їх чисельність населення але створює негативні передумови для його природного відтворення через погіршення

екологічного стану. Урбанізаційні тенденції створюють різні за своєю шкідливістю екологічні зони, що диференціюються за рівнем придатності для життя та його відтворення.

В таких умовах, необхідним є досягнення максимальної ефективності прямої дії трьох складових логічного ланцюга: застосування економічних важелів – обмеження або ліквідація забруднення довкілля – поліпшення демографічного стану. Економічну доцільність такого впливу можна висловити у наступній послідовності: здійснення екологічних інвестицій – перетворення їх на демографічний потенціал – формування з нього людського капіталу.

А. Пігу першим дослідив проблему витрат, пов'язаних з екстерналіями [14], визначивши можливість здійснення додаткових витрат (в тому числі й демографічних) третьої особи внаслідок негативізації екологічного стану певним господарюючим суб'єктом. В умовах подальшої глобалізації, негативні ефекти переливу стають можливими на рівні цілих країн та секторів земної кулі. Найпростіші приклади – аварія на ЧАЕС, ядерні випробування та захоронення ядерних відходів на територіях інших країн, виливи нафти внаслідок катастроф нафтотанкерів тощо.

В умовах подальшого руху до глобалізованого інформаційного суспільства концептуальним способом подолання зазначеної проблематики є застосування важелів масової інформатизації. Наслідком такої діяльності має стати формування суспільних екологічних потреб, по-перше, як засобу задоволення потреб фізіологічних (відновлення економічних природних ресурсів), і, по-друге, як засобу задоволення потреб безпеки (унеможливлення природних катаклізмів та погіршення довкілля) через механізм формування екологічної мотивації економічної діяльності. Це є можливим як на рівні міжнародних територіальних утворень так і на рівні окремих країн.

В умовах недостатнього рівня розвитку інформаційних технологій та відсутності інформаційної політики, в період формування ринкової

економіки держава застосовує перевірені часом методи екологічної оптимізації. Уряд може ввести особливий податок, який дорівнює або наближений до витрат переливу на одиницю продукції. За допомогою такого податку вони намагаються покласти на фірму-порушника ті побічні витрати, або витрати переливу, які приватна промисловість прагне зекономити. [6, с. 112]

Внаслідок такої політики отримуємо чотирикратний суспільний ефект: оптимальніше використання ресурсів, обмеження забруднення довкілля, зменшення ціни реалізації продукції (за умови повноцінної дії ринкового механізму), обмеження негативного впливу на демографічні процеси в короткостроковому (зокрема обсяг поточної смертності) та стратегічному (зміни генофонду) вимірі.

Головним чинником ефективної взаємодії природи та економічної системи є раціональне та морально обґрунтоване природокористування. Раціональне природокористування – це діяльність спрямована на економне використання природних ресурсів, ефективний режим їхнього відтворення, запобігання або послаблення можливих негативних наслідків [3, с. 6]. Етичні принципи взаємодії з природним середовищем змінюються в процесі розвитку людства, суспільної свідомості та економічного світосприйняття, але в обов'язковому порядку, вони мають включати до себе:

- сприйняття природи не лише як оточуючого середовища, а й як елементу фізіологічної та духовної складової людського існування;
- використання природних ресурсів як фактору розвитку Землі та Всесвіту а не лише людини тощо.

Доречним є впровадження плати за користування природних ресурсів з метою обмеження їх використання та підвищення ефективності їх застосування (особливо невідновлювальних).

З метою зменшити забруднення довкілля держава застосовує два важливі види регулювання: з одного боку, ті, за яких рівень забруднення контрольований, а фірмам заборонено перевищувати деякий критичний

рівень забруднення, а з іншого, - ті, за яких держава регулює виробничий процес (відомі як регулювання ресурсів). Наприклад, держава може не дозволяти використання деяких типів вугілля або ж може поставити вимогу застосування газоочищувачів та інших засобів боротьби із забрудненням, або ж може вимагати від фірми спорудження на деякій висоті вловлювачів шкідливих часток диму [13, с. 545].

З точки зору методології вирішення проблеми відходів має виходити з їх оцінки як ресурсного джерела та як екологічно небезпечного чинника [10, с. 111]. В цьому разі, при формуванні політики використання відходів, як напрямку екологізації, слід виходити з таких чинників: тривалість переробки відходу, рівень його шкідливості після переробки, витрати на його убезпечення, тривалість збереження його шкідливих якостей.

Рациональне використання відходів має велике значення для підвищення ефективності суспільного виробництва, оскільки сприяє поліпшенню режиму економії та зниженню собівартості продукції, є джерелом додаткового випуску виробів широкого вжитку, сприяє розширенню сировинної бази виробництва тощо [1, с. 182]. Так, у випадку продуманої політики, можна досягати екологічного балансу одночасно із підвищенням рівня конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, повнішого задоволення потреб у товарах широкого вжитку, впровадження нових технологій, та створенні передумов для демографічної нормалізації.

Важливим фактором екологічного розвитку є поширення енергозберігаючих технологій, що зменшують обсяг шкідливих викидів або уникають їх.

Використання нафтопродуктів як джерела енергії несе у собі значну екологічну небезпеку. У містах основним фактором забруднення середовища є автотранспорт: разом із відпрацьованими газами у повітря викидаються вуглеводні, оксид азоту, окис і двоокис вуглецю, діоксид сірки, а також сполуки, що містять свинець та ін. [9, с. 36].

Перераховані речовини здійснюють негативний вплив на здоров'я людини або зумовлюють кліматичні зрушення, ускладнюючи демографічні тенденції.

Одним з важливих напрямів нової стратегії енергозабезпечення є стимулювання приватних інвестицій у розвиток технологій, які використовують відновні джерела енергії (енергію Сонця, вітру та біомаси) [9, с. 35]. Так, одним з альтернативних, екологічно безпечних, а значить і демографічно сприятливих джерел енергії є біодизель.

Потенціал України для розвитку біоенергетики набагато більший, ніж країн ЄЕС: із загальної площі ріллі близько 33 млн. га на потреби біоенергетики можна відвести до 3 млн. га [9, с. 38]. Це ні в якому разі не зашкодить розвитку сільськогосподарського виробництва і продовольчій безпеці України. При цьому йдеться про збільшення обсягів державного інвестування у розвиток відновних та альтернативних джерел палива.

Принципово нового значення в сучасних умовах набуває такий науковий та організаційно-прикладний напрям, як екологічний менеджмент, що може бути застосований на рівні приватного підприємства, регіону, держави, і навіть сім'ї. Розробляючи систему екологічного менеджменту, підприємство повинно займатися подальшим зменшенням того впливу на природне середовище, яке вже відповідає нормативним вимогам або почати враховувати вплив, який не регулюється державою [8, с. 14]. Держава, в свою чергу, має розширювати коло та технологію екологічного регіонального моніторингу, як способу профілактики демографічних ускладнень.

Одним із напрямів розвитку та руху сучасної суспільно-виробничої парадигми є екологізація. Екологізація – це зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва та споживання одиниці продукції [12, с. 231]. Екологізація не є синонімом „охорони природи”, вона спрямована на екологічне вдосконалення, тобто зниження потреби в охороні природи [12, с. 231].

Поширеними важелями впливу на демографічні процеси через структуру екологічної відповідності є не лише екологічні податки, а й екологічні дотації (пільги).

Дотації на охорону навколишнього середовища, чи екологічні дотації, направляються на компенсацію видатків для тих, хто добровільно обмежує обсяг продукovanого ним забруднення. У коло прикладів можна внести дотації на впровадження сонячних енергетичних установок, на посадку дерев для створення лісосмуг, що запобігають ерозії ґрунтів, і на вилучення недостатньо плідної, досить піддатливої ерозії землі із сільськогосподарського користування чи перетворення такої землі у постійні пасовиська [16, с. 193].

Втрати бюджетних коштів за рахунок впровадження податкових пільг можуть компенсуватися надходженнями від додаткового оподаткування підприємств з екологічно небезпечною технологією або тих, що випускають екологічно небезпечну продукцію [4, с. 81].

Серед додаткових важелів впливу на екологічні процеси можна назвати:

- створення системи державних закупівель екологічно чистої та безпечної продукції, або продукції створеної за допомогою екологічної технології, за цінами, що суттєво перевищують аналогічні зразки, з урахуванням державних пріоритетів;
- створення довгострокової програми лізингу очисних споруд із відповідним правовим та інституціональним забезпеченням;
- сприяння конкурентним перевагам „екологічної” продукції з метою витіснення з ринку демографічно несприятливих товарів;
- визначення „виделки” оподаткування в залежності від рівня безпечності господарської діяльності, не лише для приватних, а й для державних підприємств;
- розширення кола державних видатків, спрямованих на екологізацію виробництва та пропаганду екологізації споживання.

Державні видатки є складовою частиною сукупного попиту, вони впливають на приватний попит, а також на сукупну пропозицію. Збільшення державних видатків, безперечно змінить структуру сукупного попиту, але рівень його не обов'язково зміниться на ту ж величину [16, с. 23]. Збільшення державних видатків викликає зростання рівноважного ВВП, при цьому вплив державних видатків на рівноважний ВВП має мультиплікативний характер. Характер такої дії зумовлює водночас декілька позитивних видів впливу: зростання реального обсягу внутрішнього виробництва, що за умов екологічної адекватності та демографічно обґрунтованої системи розподілу доходів сприяє поліпшенню рівня життя населення; цільове підвищення життєвих та соціальних стандартів. В той же час, зростання обсягу ВВП, може обумовлюватись демографічним чинником: зростання чисельності населення (у довгостроковій перспективі) збільшує платоспроможний обсяг потреб, збільшуючи сукупний попит, і, у випадку повноцінної дії ринкового механізму, це призводить до зростання сукупної пропозиції (ВВП).

Завершеність теоретичного осмислення причин криз сучасності є головною передумовою розробки стратегії їх подолання та запобігання в майбутньому. Різнобічний погляд на існуючу проблему створює фундаментальний ґрунт не лише для її розв'язання а й для ліквідації „проблем-супутників”. Сучасна наука, і зокрема економічна теорія, не залишила простих рішень, і вимагає систематизованого підходу до реалізації своїх методологічних завдань.

Ефективними способами поліпшення демографічної ситуації через соціально-економічний механізм є застосування екологічних податків і дотацій; управління обсягами державних витрат, спрямованих на зменшення негативного виробничого впливу на екологічний стан; міжнародна співпраця в галузях уникнення появи міждержавних та міжрегіональних витрат переливу; застосування екологічного лізингу; використання соціальної інфраструктури як інструменту уникнення населенням екологічних негативів

у разі їх появи; впровадження та розвиток систем екологічного менеджменту та моніторингу тощо.

Література

1. Актуальные проблемы охраны окружающей среды: Экон. аспекты / Н.Г. Чумаченко, Л.А. Белашов, И.А. Жаркова и др.; Под ред. Н.Г. Чумаченко, Л.А. Белашова. – К.: Наук. думка, 1979. – 319 с.
2. Вербицкий Ю. Економічно-екологічна складова процесів глобалізації //Збірник наукових праць. Вип. 35 / Відп. ред. – доктор економічних наук В.Є. Новицький. – Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2002. С. 249-256.
3. Гавриленко О.П. Гоекологічне обґрунтування проектів природокористування: Навчальний посібник. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 332 с.
4. Галушкіна Т. Екологічний менеджмент в Україні // Економіка України. – 1999. - №6. – с. 78-84.
5. Горленко І.О., Лісовський С.А. Руденко Л.Г. Концепція збалансованого розвитку: принципи і механізми реалізації в Україні // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Т. 1. – с. 62-70.
6. Дзюбик С., Ривак О. Основи економічної теорії. – К.: Основи, 1994. – 336 с.
7. Екологічний менеджмент: Навчальний посібник / За ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлик. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с.
8. Іванова Т.В. Загальні проблеми впровадження екологічного менеджменту в Україні. // Теорії мікро-макроекономіки. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу і аспірантів. Випуск 20. 2005 р. с. 14-16.

9. Ковальський В., Голодніков О., Григорак М., Косарєв О., Кузьменко В.
Про підвищення рівня еколого-енергетичної безпеки України // Економіка України. – 2000. - №10. – с. 34-41.
10. Лукьянихин В.А., Петрушенко Н.Н. Экологический менеджмент: принципы и методы: Монография / Под научн. ред. В.А. Лукьянихина. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2004. – 408 с.
11. Ляшенко І. До методології еколого-економічного моделювання // Економіка України. – 1999. - № 6. – с. 69-78.
12. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2003. – 348 с.
13. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки. Підручник. – К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592 с.
14. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: В 2 т. – М.: Прогресс, 1985. Т. 1. – 511 с.
15. Розміщення продуктивних сил: Підручник / За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова. – 4-те вид., випр. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 351 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
16. Розпутенко І. Управління державними видатками в перехідних економіках. – К.: Основи, 1993. – 223 с.

ЯКОВЕНКО Р.В.
К.е.н., доцент